

Voorwoord

De toekomst van kunst en cultuur

AI: bedreiging of kans?

De uitdagingen waar de mensheid momenteel voor staat zijn – zachtjes uitgedrukt – niet gering. De opwarming van de aarde vraagt om rappe en radicale aanpassingen in de manier waarop we leven. De sociale en economische ongelijkheid neemt wereldwijd toe. Op het internationale toneel bewegen we naar een multipolaire wereldorde waarbinnen democratische vrijheden steeds meer onder druk komen te staan. Kunstenaars en andere kritische geesten worden door totalitaire regimes graag als eerste monddood gemaakt.

Oude structuren verhouden zich ondertussen steeds moeizamer tot de razendsnelle digitalisering. Schijn en werkelijkheid bewegen op het internet steeds meer door elkaar heen. ‘In de eenentwintigste eeuw zou fictie (..) wel eens de sterkste macht op aarde kunnen worden (...)’, schrijft Yuval Noah Harari in *Homo Deus: een kleine geschiedenis van de toekomst* (Harari 2020, 162). Voor alle duidelijkheid: hij doelt op de macht van ideologische verzinsels. Niet op de verbeeldingskracht van schrijvers.

Digitaal orakel

De overdracht van steeds meer denkvermogens naar de anorganische wereld van de kunstmatige intelligentie roept – gezien vanuit het humanistische ideaal van de vrij denkende mens – op dit moment wellicht de meeste vragen op. Vooral

Jan Jaap Knol

Bij elk jubileum is de verleiding groot om met name terug te kijken. Maar in deze *Boekman* kijken we graag vooruit: wie of wat bepaalt de toekomst van kunst en cultuur? Zijn dat de kunstenaars van morgen of wordt het monopolie op creativiteit binnenkort gedeeld met chatbots? Ligt zeggenschap over de toekomst überhaupt wel bij de kunstenaars? Of blijven makers ondergeschikt aan institutionele belangen?

sinds begin dit jaar staat AI volop in de aandacht. Columnisten raken al maanden niet uitgeschreven over ChatGPT, het digitale orakel dat in luttele seconden op iedere vraag een antwoord heeft.

De fascinatie voor de mogelijkheden gaat gepaard met angstige reacties die doen denken aan de eerste filmvertoning in 1895 in Parijs. Toen de gebroeders Lumière hun aanstormende locomotief op het doek vertoonden, brak er onder de bezoekers grote paniek uit. Althans, zo wil de overlevering. Een Duitse filmhistoricus heeft op basis van bronnenonderzoek kunnen vaststellen dat het wel meeviel met de hysterie onder de kijkers destijds (Boersma 2006). Ook voor de komst van internet liepen schijn en werkelijkheid in de geschiedschrijving al geregeld door elkaar.

Aangewakkerd door al het rumoer vroeg ik in het kader van dit nummer aan ChatGPT: neemt kunstmatige intelligentie de rol van de kunstenaar over? Per omgaande kreeg ik als antwoord: 'NetworkError when attempting to fetch resource.' Nu had ik het orakel bij de kladden, dacht ik even. Maar even later rolde alsnog een inhoudelijke reactie over het scherm: 'Kunstmatige intelligentie kan inderdaad in bepaalde mate de rol van de kunstenaar overnemen, maar het is onwaarschijnlijk dat het de kunstenaar helemaal zal vervangen'.

Waarna een toelichting volgde met als strekking dat het zo'n vaart wel niet zou lopen.

Toch zal dit antwoord niet iedereen geruststellen. Zelfs Elon Musk maakt zich zorgen. Hij deed eind maart samen met een grote groep experts een oproep om de ontwikkeling van AI een half jaar stil te leggen (Vié 2023). De vraag is of zo'n oproep werkt en of de Doos van Pandora überhaupt te sluiten is. →

Neemt kunstmatige intelligentie de rol van de kunstenaar over?

In eigen land waarschuwen Charissa Koster en Eva Toorenent: 'Het gebruik van AI maakt meer kunst kapot dan ons lief is'. Ze zien een grove schending van het auteurs- en beeldrecht en pleiten voor veel strakkere regelgeving rond de kunstmatige taal-, beeld- en klankgeneratoren (Koster et al. 2023). Anderen zien juist veel nieuwe mogelijkheden voor kunstenaars. AI wordt door hen omarmd als nieuwe stap in de democratisering van de kunst (Berg 2023).

Bescherming van belangen

De mogelijkheden van AI zijn, zeker ook voor kunstenaars, hoe dan ook intrigerend. Maar de geschiedenis van het cultuurbeleid laat zien dat makers bij grote veranderingen vaak aan het kortste einde trekken, zeker als het gaat om de bescherming van hun belangen. De oproep om snel te komen met regelgeving rond AI komt dan ook geen dag te vroeg. Daarmee zijn niet alleen de belangen van kunstenaars gediend. Maxim Februari laat in zijn recente boek

Titelpagina van de eerste druk van Emanuel Boekmans proefschrift *Overheid en kunst in Nederland* uit 1939. Collectie Boekmanstichting

Op 6 juni 1939 promoveerde Emanuel Boekman op het proefschrift *Overheid en kunst in Nederland*. Zijn boek blijft een sleutelwerk voor wie de geschiedenis van het Nederlandse cultuurbeleid wil begrijpen. Maar ook wie de blik op de toekomst richt, kan nog altijd voor inspiratie bij Boekman terecht. Bijvoorbeeld waar hij aan het einde van zijn dissertatie schrijft over zijn ideale kunstopvatting voor de overheid:

‘In deze opvatting is kunst niet meer opgesloten in de begrenzing van museum of concertzaal, doch moet zij te vinden zijn op de straat, in een willekeurig gebouw, in een eenvoudig gebruiksvoorwerp’

(Boekman 1939, 213).

Kunst voor iedereen en overal: Boekmans ambities zijn geworteld in de idealen van de sociale vooruitgang en verheffing. Hij toont zich een voorstander van een actief opdrachtenbeleid voor kunstenaars. Het waren kunstenaars, verenigd in de Federatie van Kunstenaarsverenigingen die in 1963 het initiatief namen tot de oprichting van de Boekmanstichting: al 60 jaar het Nederlandse kenniscentrum voor kunst, cultuur en beleid.

Doe zelf normaal zien hoe de technologische ontwikkelingen een bedreiging vormen voor de democratische rechtsstaat.

Ook los van de impact van de digitalisering is er meer dan genoeg aanleiding om bij het denken over de toekomst van kunst en cultuur het perspectief van de kunstenaar meer centraal te stellen in het cultuurbeleid. Lessen uit het recente beleidsverleden laten zien dat prioriteit voor makers geen vanzelfsprekendheid is. Op de afschaffing van de Wet Werk en Inkomen Kunstenaars door Halbe Zijlstra in 2012 is nooit meer teruggekomen.

Ondertussen ging de liberalisering van de arbeidsmarkt verder. De coronasteun in de afgelopen jaren kwam vaak niet bij de kunstenaars terecht (Goudriaan et al. 2021). Vijf jaar na de lancering van de Fair Practice Code is de arbeidsmarktpositie van kunstenaars nog altijd precair. Gelukkig worden onder regie van Platform ACCT nu goede stappen gezet in de richting van een eerlijker beroepspraktijk, maar er is een lange weg te gaan.

In de aanloop naar de komende subsidieperiode 2025-2028 pleitte de Kunstenbond er vorig jaar voor om de positie van kunstenaars veel centraler te plaatsen in de culturele Basisinfrastructuur¹. Ook Renée Steenbergen riep recent op tot het geven van radicale prioriteit aan makers in het bestel (Steenbergen 2023).

Op grootscheepse veranderingen van het systeem zullen we nog moeten wachten, nu besloten is de wijzigingen in het stelsel voor de komende tijd beperkt te houden (Uslu 2022). Later dit jaar komt de Raad voor Cultuur wel met meer ingrijpende voorstellen voor de inrichting van het bestel in 2029 en later.

Een spannende vraag bij de stelselwijziging zal zijn hoe groot het vermogen tot veranderen daadwerkelijk is. Aan goede wil lijkt het niet te ontbreken maar bij de verdeling van subsidiegeld zijn veel gevestigde belangen in het geding waardoor veranderingen in het bestel doorgaans maar traag tot stand komen. Zo leidde de uitvoerige discussie over een meer evenwichtige spreiding van subsidiegelden over het land zelfs na jaren discussie tot niet veel meer dan twee handenvol pilots in stedelijke regio's.

Er staat voor de toekomst meer op het spel dan een faire beloning. De verbeeldingskracht van kunstenaars en hun kritisch denkvermogen zijn onmisbaar voor het behoud van een vrije en democratische samenleving.

De grote vraag voor de toekomst is: slagen we er in te bewegen naar een cultuurbeleid dat kunstenaars werkelijk in het midden van de belangenarena plaatst? •

Literatuur

- Berg, D. van den (2023) '[Opinie: kunstmatige intelligentie democratiseert de kunst en is alleen daarom al een zegen](#)'. Op: [www.volkskrant.nl](#), 23 april.
- Boekman, E. (1939) *Overheid en kunst in Nederland*. Amsterdam: Boekmanstichting (herdr. 1989).
- Boersma, A. (2006) '[Filmmythes: Lumière en de trein: cinematografisch Darwinisme](#)'. Op: [www.filmkrant.nl](#), nr. 277, 1 mei.
- Februari, M. (2023) *Doe zelf normaal*. Amsterdam: Prometheus.
- Goudriaan, R. (et al.) (2021) *Ongelijk getroffen, ongelijk gesteund: effecten van de coronacrisis in de culturele sector*. Amsterdam: Boekmanstichting (etc.).
- Harari, Y.N. (2020) *Homo Deus: een kleine geschiedenis van de toekomst*. Amsterdam: Uitgeverij Thomas Rap.
- Koster, Ch. en E. Toorenent (2023) '[Opinie: het gebruik van AI maakt meer kunst kapot dan ons lief is](#)'. Op: [www.volkskrant.nl](#), 29 april.
- Steenbergen, R. (2023) *De kunst van anders: 6 voorstellen voor culturele innovatie*. S.l.: s.n. ([www.reneesteenbergen.com](#)).
- Uslu, G. (2022) *Toekomst culturele basisinfrastructuur*. Tweede Kamer 32820, nr. 485.
- Vié, J. (2023) '[Elon Musk en andere tech-prominenten roepen op tot tijdelijke stop van ontwikkeling AI-systemen](#)'. Op: [www.nrc.nl](#), 29 maart.

Noot

- 1 [kunstenbond.nl/nieuws/geef-kunstenaars-een-meer-centrale-rol-in-bis-stelsel/](#)

Jan Jaap Knol
is directeur-bestuurder
van de Boekman-
stichting